

Verschenen in: *Gedreven mensen. Drie stemmen over drijfveren voor een universitaire theologiestudie*, Brochurereeks nr. 32, Velp: Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland, 2009.

Theo L. Hetteema

Tuinman, bouwer, herder: theologie studeren in drie beelden

Over theologie aan een universiteit valt veel te schrijven.¹ Ik zou iets moeten schrijven over de vakken, de methoden en de wetenschappers. Ik zou moet vertellen over de theologen uit heden en verleden die een rol spelen in de studie. Ik zou het moeten hebben over de setting van de vrij evangelische theologiestudie van het Seminarium en haar inbedding in de structuur van de Protestantse Theologische Universiteit. Ik zou de vragen moeten noemen die opkomen bij vrij evangelische theologiebeoefening: de aard van de gemeenten, de waarde en de eigenheid van het congregationalistische verband, de plaats van de zending en de rol van oecumene.

Ik zou ook zeker de gevoelens bij het theologie studeren moeten noemen. De trots en vreugde van het eindelijk kunnen lezen van een Bijbelgedeelte in de oorspronkelijke taal. Het spannende gevoel dat je bij het lezen en bestuderen van bronnen iets op het spoor bent wat een ander nog niet heeft gezien, en het haastige nazoeken of het nu klopt wat je denkt op het spoor te zijn. De verwondering dat er zóveel gezegd is over God en zoveel meer en anders dan je zelf had gedacht. Kwaadheid bijna kom ik soms ook tegen in de uitroep: waarom hebben ze me dat nooit eerder verteld?! Verstilling wanneer je het gevoel hebt echt iemand meer nabij te komen, een auteur of een persoon die je ontmoet. Vertwijfeling, dat er zoveel te leren en te bevatten valt, en dat je dat nooit zal lukken, in een heel mensenleven niet. Wanhoop misschien zelfs, dat je met al je kennis en inzicht soms in de pastorale praktijk iemand niet kunt helpen en ziet wegglijden. Dat heeft allemaal te maken met theologie studeren.

Dat zou ik allemaal willen noemen en uitwerken maar ik kies voor een andere insteek. Ik kijk naar de theologiestudie, zoals het Seminarium van de Bond VEG die aan de Protestantse Theologische Universiteit in Utrecht biedt. Een kerkelijke studie theologie, dat wil zeggen: gevoed en gevormd door christelijke bronnen, door de protestantse traditie, door geloofsverwoordingen en de concrete praktijk van het gemeentelven, en bedoeld om toe te leiden naar een beroep in de kerkelijke praktijk: als gemeentepredikant, geestelijk verzorger of zendingspredikant.

Als ik kijk naar die theologiestudie, komen drie beelden bij mij op.² Het zijn drie beelden die facetten van het predikantswerk uitdrukken en tegelijkertijd drie onderdelen van de academische theologiestudie uitdrukken. Met deze drie beelden wil ik duidelijk maken wat het belang is van een wetenschappelijke bestudering van de theologie en hoe deze zich vertaalt in de vrij evangelische praktijk.

De tuinman

Het eerste beeld is dat van een tuinman of tuinvrouw. Een tuinman heeft de zorg voor een tuin. Hij of zij moet zorgvuldig omgaan met wat er in die tuin groeit. Tuinieren begint met rondlopen en rustig kijken en vervolgens beoordelen wat je moet doen. Wat heeft er leven in zich, wat zal iets moois voortbrengen, wat moet ik de ruimte geven en wat niet, wat moet ik weghalen, wat moet ik laten staan, wat moet ik bemesten en wat niet?

Soms is tuinieren een vorm van radicaal optreden. Bij een nieuwbouwhuis begin je met een kaal stuk grond. Soms ook haal je een tuin leeg om die helemaal opnieuw in te richten. Soms begin je dus helemaal van voor af aan. Maar meestal is tuinieren doorgaan met wat er al is en waar je iets aan toevoegt en van weghaalt. Je kunt niet alles laten staan (zelfs in een wilde tuin niet). Je moet keuzes maken in wat je snoeit en wat niet. Ik denk dat de kunst van het tuinieren is om weet te hebben van de juiste plaats en de juiste tijd. Moet deze plant in de zon of juist niet? Moet ik deze struik nu snoeien of over drie maanden? Kan ik van deze struik nu al vruchten verwachten of pas volgend jaar? Tuinieren heeft iets van levenswijsheid in zich.

Zou het daarom zijn dat het beeld van tuinieren ook in de Bijbel regelmatig voorkomt? Ik lees van een eigenaar die een boom wil omhakken, maar zijn tuinier heeft daar andere ideeën over (Lucas 13,6-9). Israël wordt vergeleken met een wijngaard (Jesaja 5). Meer in het algemeen heb je in de Bijbel beelden die te maken

¹ Deze tekst is gebaseerd op een inleiding die ik hield op 25 februari 2009, bij het afstuderen van drs. J.M. van Wijgerden en mw. drs. J.A.C. Schouwstra.

² Daarbij laat ik me leiden door de driedeling van de onderzoeksgroep van de Protestantse Theologische Universiteit in Sources, Beliefs en Practices.

hebben met organische groei en vorming, zoals dat bij een tuin ook gebeurt. Neem het beeld van de kerk als een lichaam in 1 Korintiërs 12.

Niet voor niets worden dominees vaak 'werkers in de wijngaard' genoemd (naar de gelijkenis van Matteüs 20,1-16). Dat betekent dat de theologiestudie, waarin die dominees worden opgeleid, veel kan met dit beeld van tuinieren.

De theologiestudie heeft zelf ook wel iets van een tuin, waarin je als een student rondwandelt, kijkt, plant, snoeit en vergaart. De grote negentiende-eeuwse theoloog Friedrich Schleiermacher vergeleek ooit de theologie in zijn geheel met een boom.³ Ik houd het iets beperkter en denk dan vooral aan enkele delen van de theologie, waarin ik de organische omgang met bronnen zie terugkomen: de exegese en de kerkgeschiedenis. Dat zijn delen van de kerkelijke theologie die de bronnen van ons denken vormen. Ze zijn als het ware planten in de tuin van de theologie die ons bloemen en vruchten kunnen schenken.

Met die bronnen moet je zorgvuldig omgaan, met de zorgvuldigheid van een tuinier. En dat betekent: de plaats en de tijd kennen. Je moet weten wanneer het goed en heilzaam is om een Bijbelgedeelte of bron uit de geschiedenis in te zetten en wanneer niet. Teksten geven niet een, twee, drie hun betekenis kwijt. Met teksten moet je zorgvuldig omgaan en er je tijd aan geven, dan ontvouwen ze hun opbrengst.

Het is een van de charmes van de academische theologiestudie, dat je je verdiept in een bron die op het eerste gezicht vreemd en weerbarstig is: moeilijk te vertalen en te doorgronden. En dan, door de tekst met je mee te dragen, ga je ineens dingen begrijpen en zie je in waarom er staat wat er staat. Vervolgens moet je wel weer kritisch blijven en niet denken dat je op kunt gaan in de auteur en alles zou weten van zijn of haar leefwereld. Juist op enige afstand zie je de dingen soms scherper dan van dichtbij. Het gaat erom die kritische distantie dienstbaar te maken aan het uiteindelijke ontplooiën van de bron waarmee je bezig bent. Dat is een mooie taak in de Bijbeluitleg en bestudering van historische bronnen. Ik vind het ook wezenlijk voor een universitaire studie van de theologie, dat je met aandacht en behoedzaamheid leert je plaats in te nemen in een traditie van eeuwen, waarin mensen hun geloof hebben verwoord en doorgegeven.

De bouwer

Een tweede beeld voor de theologiestudie is het beeld van de bouwer. Theologie studeren heeft namelijk ook veel te maken met bouwen en opbouwen. Naast de organische groei is er ook de doelbewuste reflectie en constructie: het opbouwen van een denkbeeld, het ontwikkelen van een model, het creëren van verbanden.

Dat bouwen en construeren is, naast de groei, een ander basaal beeld uit de wereld van de Bijbel. Zo worden bijvoorbeeld in de nieuwtestamentische brief aan de Efeziërs de aangeschreven christenen vergeleken met de stenen van een gebouw. Samen doen ze het gebouw groeien:

Zo bent u dus geen vreemdelingen of gasten meer, maar burgers, net als de heiligen, en huisgenoten van God, gebouwd op het fundament van de apostelen en profeten, met Christus Jezus zelf als de hoeksteen. Vanuit hem groeit het hele gebouw, steen voor steen, uit tot een tempel die gewijd is aan hem, de Heer, in wie ook u samen opgebouwd wordt tot een plaats waar God woont door zijn Geest (Efeziërs 2,19-22).

En de eerste Petrusbrief schrijft:

Voeg u bij hem, bij de levende steen die door de mensen werd afgekeurd maar door God werd uitgekozen om zijn kostbaarheid, en laat u ook zelf als levende stenen gebruiken voor de bouw van een geestelijke tempel (1 Petrus 2,4-5).

In allebei de teksten komt duidelijk naar voren dat bouwen en construeren geen doods geheel is, maar een levende zaak. Het construeren voegt zich met het organische. Naast de tuinier is de theoloog ook bouwer.

Bij het aspect van het bouwen denk ik vooral aan de systematische vakken uit het theologische pakket: de filosofie, de ethiek en de dogmatiek. Ik ben zelf systematisch theoloog en voel me bij dit onderdeel dus zeer betrokken. Door mijn bezigheid in dit vakgebied besef ik ook dat veel mensen bij deze systematische vakken niet de bijklink van 'opbouwen' hebben. Juist vakken als dogmatiek en ethiek hebben de bijklink van moeilijk en dor. 'Dogmatisch' heeft in ons taalgebruik niet meer de betekenis van 'betrekking hebbend op de dogmatiek' maar van 'star, rechtlijnig'. Dat pleit allemaal niet voor de systematische vakken.

Ik kan me daar wel wat bij voorstellen. Een begrip als 'genade' bijvoorbeeld, wordt in de zogenaamde klassieke, scholastieke dogmatiek ontleed in verschillende betekenissen. Dan krijg je onderscheidingen van

³ In de eerste editie van zijn *Kurze Darstellung des theologischen Studiums zum Behuf einleitender Vorlesungen* (1811).

genade als onverdiende gunst voor alle schepselen (*benevolentia*), lichamelijke en geestelijke weldaden voor de mensen (*beneficia*), en genade waarmee de mens God onder ogen kan komen (*gratia gratum faciens*), die vervolgens weer onderscheiden wordt in een gegeven gesteldheid (*gratia infusa of habitualis*) en een feitelijk zaligmakende genade (*gratia actualis*), waarbij de discussie gevoerd wordt of deze genade een substantie is of een kwaliteit, en nodig is tegenover de natuur van de mens of tegenover diens zonde...⁴

Ik bombardeer de lezer bewust met deze klassieke termen, om iets van het mijns inziens wanhopige van zo'n dogmatische onderneming te laten zien. Gods openbaring wordt in geloof ervaren. Dat wordt in een woord als 'genade' uitgedrukt. Vervolgens wil sommige theologie uitdrukken wát die genade precies inhoudt en komt dan met allerlei onderscheidingen om het woord te verfijnen. Maar dan gebeurt er iets paradoxaals. Door al die onderscheidingen raakt de lezer steeds verder af van zijn of haar geloofservaring van Gods genade. De theoloog raakt dan zelfs verwijderd van het Bijbelse taalveld, waarin de term 'genade' voorkomt in een rijkdom van hymne, verhaal, bemoediging en aansporing, waar hij (of zij) met zijn dogmatische redeneringen niet tegenop kan. Het doet me denken aan de uitroep van H.W. Witteveen:

'Genade', wie verstaat toch recht,
wat ons dat heerlijk woord wel zegt.⁵

Het verfijnen en analyseren van termen kan een stoer houvast lijken te bieden, maar in de meeste gevallen leidt het tot een theoretiserende exercitie, die alle leven aan de geloofswaarden ontnemt en daarmee uiteindelijk geen houvast biedt.

In de recente tijd is dat wegglijdende houvast nog eens benadrukt in de postmoderne theologie. In de westerse moderne cultuur, die opkwam vanaf de zestiende eeuw, en zijn hoogtepunt vond in de zogenaamde Verlichting van de achttiende eeuw, is er een groot geloof in de kracht van de rede geweest: door helder en duidelijk te denken zouden we alle problemen in de wereld aan kunnen. Vooral in de twintigste eeuw, die alleen al door zijn wereldoorlogen en vergrootte kennis van mondiale rampen wel iets van het optimisme weg moest halen, is er fors geknaagd aan het triomfantelijke voetstuk van de rede.

Daar kwam een postmodern levensgevoel voor terug, waarin bewust alle constructies om rationeel houvast te bieden worden onderuitgehaald. De postmoderne denker wil laten zien dat er geen enkel zeker houvast bestaat. Een postmodern iemand wil zich niet beroepen op een bovennatuurlijke God, op een schepping, noch op een redelijke mens of een zich voltrekkend plan met de wereld. Alles is voor hem een constructie van de mens zelf. Wat de postmoderne denker doet is dat construeren als een menselijke poging aan de kaak te stellen. Dat heet de zogenaamde deconstructie.

De postmoderne benadering heeft het gevaar van relativisme in zich (alhoewel sommige postmoderne denkers ook tot vormen van radicaal engagement zijn gekomen): alles kan en iedereen beroept zich op iets anders. Dat kan overigens ook tot een fleurig en bont geheel van meningen en inzet leiden, zoals je ook wel in gemeenten ziet. Maar het mag duidelijk zijn dat ik de recente, postmoderne aanpak niet zomaar een alternatief vind voor de klassieke benadering. Tussen relativisme en grootse woorden moet toch een derde weg te vinden zijn?

Er liggen naar mijn idee prachtige inzichten en verwoordingen in wat de dogmatiek, filosofie en ethiek ons aanreiken. Die wil ik graag gebruiken, maar dan met minder stellige pretenties. De systematische theologie hoeft niet het laatste woord te hebben, zoals ze ook niet het eerste woord heeft: dat ligt in het geloof en de ontvangen genade. Als ze zich daarvan bewust is kan ze een heel goede bijdrage leveren aan het verwoorden en reconstrueren van geloofsgoed.⁶ Wanneer denken gepaard gaat met de nodige bescheidenheid, komt de opbouwende kracht ervan des te sterker naar voren. Dan leidt de systematische theologie toe naar een opnieuw begrijpen van de Bijbelse openbaring en het in geloof verwoorden daarvan.

Reconstructie vind ik daarvoor een mooie term: niet uit het niets opbouwen, maar opnieuw neerzetten en verbinden van wat gegeven is, maar uit elkaar is gevallen. Dat lijkt me niet alleen voor de theologiestudie maar ook voor het vak van de predikant/voorganger een waardevolle invulling. Ook de predikant is voor een deel een bouwer. Maar, werkend in een gemeente of instelling, is hij of zij er niet voor aangesteld om zijn eigen

⁴ Vgl. de behandeling bij H. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek*, dl. 3 (Kok: Kampen, 1998, 7^e druk), 578-584.

⁵ H.W. Witteveen, *Schriftbeschouwingen. Woorden des levens voor iederen zondag (red. A. Mooij e.a.)* (Zendings-drukkerij: Ermeloo, 1889), 295.

⁶ Die benadering is een aantal jaren geleden uitgewerkt in: Theo Hettema en Leo Mietus, *Op zoek naar woorden over Jezus Christus. Theologische bijdragen naar aanleiding van het Samen op Weg-rapport Jezus Christus, onze Heer en Verlosser* (Ekklesia: Gorinchem, 2004). Deze publicatie is nog te verkrijgen bij het Seminarium.

denkbeelden uit te bouwen. Zijn taak is erin gelegen om een situatie goed te analyseren en van daaruit opbouwend en herbouwend bezig te zijn. Dan is er sprake van echte gemeenteopbouw en gemeenschapsvorming van de levende stenen van een geloofsgemeenschap.

De herder

Tot slot wordt voor mij de theologiestudie ook uitgedrukt met het beeld van een herder. Ook dat is een beeld met Bijbelse papieren. Jezus drukt zijn eigen werkzaamheid uit als die van de goede herder (Johannes 10,11). In Jezus' voetspoor worden vervolgens ook mensen herder voor de gemeenten (Handelingen 20,28). In het beeld van de herder zit veel besloten: veiligheid bieden, zorgzaamheid, leiding geven, beoordelen. Dat zijn allemaal facetten van het voorganger zijn.

In de theologiestudie liggen de facetten van het herderschap voor mij besloten in de praktische theologie. In eerste instantie vormt de praktische theologie de student in de praktijk van het predikantswerk: preken, pastorale gesprekken voeren, kringen leiden... Het zijn de praktische vaardigheden van het beroep van predikant, die moeten worden geleerd en gevormd. Die praktische vorming kan niet zonder theorieën. De praktische theologie levert modellen waardoor je kunt begrijpen hoe mensen handelen en reageren. Via die modellen kun je dat handelen vervolgens ook sturen.

Maar ik zou de praktische theologie onrecht doen als ik die alleen zou beschouwen als een discipline om vaardigheden aan te leren. De praktische theologie wil iets zeggen over de grote geloofsvragen vanuit de praktijk van de geloofsgemeenschap. Een woord als 'verzoening' bijvoorbeeld komt uit de Bijbel en heeft in de geloofstraditie een hele geschiedenis doorgemaakt. Daar kunnen exegese en kerkgeschiedenis ons iets over vertellen. Vervolgens is het ook een term die in de ethiek en de dogmatiek een belangrijke rol speelt. De dogmatiek gebruikt het woord verzoening bijvoorbeeld om de kern van Jezus' werk mee uit te drukken. Maar daarmee is niet alles gezegd. De praktijk van het leven biedt ervaringen van verzoening of juist van onverzoenlijkheid. Het is een praktisch-theologische taak om die ervaringen te begrijpen. Kun je modellen ontwikkelen waarin je die verzoeningservaringen kunt uitdrukken? En kun je vervolgens ook tot een stappenplan of handelingsmodel komen om verzoening te bewerkstelligen?

Alleen een goed doordachte praktijk kan op die vragen antwoord bieden. Hier blijkt de waarde van empirisch onderzoek, met psychologische, sociologische en pedagogische onderbouwing. Het valt nog niet mee om goed zicht te krijgen op wat zich afspeelt voor je ogen! Dat zal iedere student die een casus beschrijft, een enquête houdt of een interview afneemt, beamen. Zonder empirische reflectie, nadenken vanuit de gegevens van de praktijk, wil de theologie vandaag echter niet meer opereren.

Het beeld van de voorganger als herder behoeft nauwelijks betoog. Het Latijnse woord voor herder, *pastor*, is een basale term geworden om de predikant of geestelijk verzorger mee aan te duiden. Het is een mooi beeld voor leiderschap. Ik geloof dat het beeld van een herder veel beginnende voorgangers kan behoeden voor dirigistisch bezig zijn: alles willen bepalen en overal in zitten. Een schaapskudde heeft zijn eigen gang, weet zijn eigen voedsel te vinden en heeft zijn eigen leider (de belhamel). Wat de schaapherder doet is het op gang brengen van de kudde als dat nodig is (weersverandering, voedseltekort) en het bijsturen als de belhamel de verkeerde kant op gaat. Voor dat bijsturen heeft de schaapherder honden die om de kudde heen cirkelen. Een pastor is dus geen solist, zonder dat hij opgaat in het geheel van de kudde.

Een schitterend beeld om verder over na te denken. Als je als pastor voeling hebt met een geloofsgemeenschap en vanuit die band kunt handelen, aansturen en toeleiden naar de geloofsbronnen, dan heb je toch een prachtig beroep?

Permanente vorming

De theologiestudie en het beroep van predikant zouden in nog meer beelden te vatten zijn. Dat is alleen al het geval omdat de academische theologie ook nog gebruikt maakt van andere disciplines uit het wetenschappelijk palet van de universiteit. Dat vraagt van de theologiestudent het vermogen om te integreren en om bewust te kiezen.

Ik vergelijk in dat kader de theologiestudie graag met een buffet. Er staat een rijkdom aan eten op tafel, met allerlei smaken en alles ziet er mooi uit. Maar als je alles tot je neemt, wordt je er misselijk van. Als je alles in een keer op je bord laat, gaan de smaken ook verloren. Een buffet dwingt je om te kiezen, om later nog eens terug te komen en opnieuw je te laten voeden. Zo moet ook de theologiestudie niet geleid worden door de ondeugd van de gretigheid, maar door de deugd van het geduld. Dan doe je recht aan wat de koks/theologen voor je hebben bereid en je doet recht aan je eigen honger, respectievelijk behoefte aan vorming. Dan kun je uiteindelijk de verschillende stemmen en beelden van de theologie plaatsen in een weloverwogen eigen verhaal.

Een theologiestudie is daarmee nooit af. Een goed theoloog blijft altijd bezig met zijn of haar vorming. Via studiedagen, cursussen, studieverlof en onderlinge studiekringen is er volop gelegenheid om aan die permanente vorming gestalte te geven. Het Seminarium wil daar een actieve en bemiddelende rol in spelen.

Dat geldt ook voor de gemeenten. Goede theologie staat niet op zichzelf maar komt voort uit het geloof van de gemeente en draagt bij tot de missie van de gemeente. Ook daar wil het Seminarium een theologische bijdrage aan leveren binnen de gemeenschap van de Bond.

Wie zich inlaat met de theologie, mag een gedreven mens zijn met open ogen en oren. Zo'n mens ontvangt veel, aan nieuwe inspiratie en inzichten en heeft op zijn beurt veel te bieden. De cultuur en maatschappij van vandaag de dag stellen stevige vragen aan gelovigen en stellen het gemeentelven op de proef. Voorgangers en gemeenten verdienen een gedegen toerusting om daar op in te gaan. Een grondige universitaire opleiding draagt er toe bij om de gedrevenheid niet te verliezen en nieuwe drijfveren te ontvangen. Dat is van onschatbare waarde.